

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

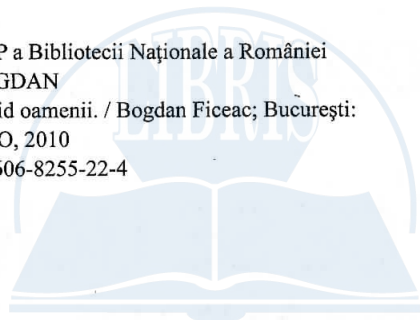
FICEAC, BOGDAN

De ce se ucid oamenii. / Bogdan Ficeac; București:

Editura RAO, 2010

ISBN 978-606-8255-22-4

821.135.1-31

Editura RAO
Grupul Editorial RAO
Str. Turda nr. 117-119, București, România
www.raobooks.com
www.rao.ro

BOGDAN FICEAC
De ce se ucid oamenii

Toate drepturile rezervate

© Editura RAO, 2010

2011

ISBN 978-606-8255-22-4

CUPRINS

Introducere / 11

Miracolul rațiunii și pecetea crimei / 12

Partea întâi

TEORII DESPRE AGRESIVITATE / 19

PREMIERELE TRAGICE ALE SECOLULUI XX / 20

Statisticile morții / 22

ANATOMIA ÎNFRÂNGERII UNEI OPOZIȚII / 30

Bruta violență și sălbaticul pașnic / 30

Agresivitatea și agresiunea / 34

UN COMPORTAMENT ÎNNĂSCUT SAU ÎNVĂȚAT? / 41

Teoriile psihanaliste / 41

Teoria învățării sociale / 46

Teorii cultural-antropologice / 50

Teoriile frustrării și privării relative / 56

Teoriile etologice / 61

Efectele pozitive și negative ale agresivității / 72

Partea a doua

PSIHICUL UMAN, UN UNIVERS MISTERIOS / 79

FORMELE VIEȚII PSIHICE / 80

Necunoscutul din noi / 81

Sistemul nervos / 82

Stadiile de dezvoltare a psihicului / 88

Procesele cognitive / 94

Motivația și personalitatea / 101
Emoțiile și sentimentele / 108
Disonanța cognitivă / 134
Biologia agresivității / 139
DEZVOLTAREA COPILULUI ȘI EVOLUȚIA OMULUI / 148
Dezvoltarea copilului / 148
Deprinderea limbajului / 151
Simțul moral / 156
Copii sălbatici și megasavanți / 161
Psihicul uman, unic și maleabil / 174

Partea a treia

FUNCȚIILE SOCIALE ALE AGRESIVITĂȚII / 181
Simțuri și comportamente esențiale / 182
TERITORIALITATEA ȘI SIMȚUL PROPRIETĂȚII / 185
Spațiul vital și spațiul individual / 186
Simțul proprietății / 189
IERARHIE, AUTORITATE, OBEDIENȚĂ / 201
Tendința ierarhică / 202
Autoritate și obediență / 206
PSEUDOSPECIAȚIA CULTURALĂ / 226
„Ai noștri“ și „ceilalți“ / 227
Grupuri și prejudecăți / 231
Ura față de străini / 238
Omucideri cu pretext religios / 245
RITUALIZĂRI, NORME ȘI OBICEIURI-SUPAPĂ / 258
Ritualuri de luptă și de supunere / 259
Formalizarea agresivității verbale / 267
Ritualuri de evitare a conflictelor / 272
Obiceiuri-supapă / 280
Binele și răul agresivității / 285

Partea a patra

VIOLENȚĂ ȘI SOCIETATE / 293
FORME ALE VIOLENȚEI / 294
Un comportament individual și un fenomen social / 295
Clasificări ale violenței / 301
Perspectiva maniheistă / 304
MILIOANE DE VICTIME ANUAL / 308
Tipologia violenței / 308
Violența autodirecționată / 312
Violența interpersonală / 321
Violența colectivă / 329
O schimbare radicală de abordare / 341
VIOLENȚA VIRTUALĂ / 342
Evadarea într-un univers iluzoriu și fascinant / 342
Captivi în fața micului ecran / 347
Impactul violenței mediatice / 352
Declinul violenței războinice / 358
Concluzii / 371
RĂZBOINICUL DE LUT ȘI CALEA CUNOAȘTERII / 372
Caracteristici comune și diferențe cruciale / 372
Cele două condiții ale agresivității umane / 378
Era cunoașterii și noua conștiință / 381
Mulțumiri / 389
Lista figurilor / 390
Bibliografie / 400

MIRACOLUL RAȚIUNII ȘI PECETEA CRIMEI

Omul este un animal înzestrat cu rațiune.
Seneca

În fapt, omul este un rău plin de mocirlă.
Friedrich Wilhelm Nietzsche

Atributul specific fundamental al ființei umane este rațiunea. Rațiunea îl deosebește pe om de restul animalelor, rațiunea îl plasează pe un nivel distinct și superior tuturor celorlalte forme de existență naturale. Din această perspectivă și pe cale de consecință, rațiunea poate fi investită cu o semnificație pozitivă absolută. Pe de altă parte, întreaga istorie a omenirii arată că violența, în special forma ei extremă, omuciderea, este o constantă a existenței umane, independentă de orânduirea socială, de cultură, de zona geografică sau de perioada istorică. Recurgând din nou la comparația cu restul animalelor, cunoașterea comună arată că acestea nu seucid între ele (în interiorul aceleiași specii) decât în cazuri foarte rare sau excepționale. În general, se spune că animalele nuucid decât pentru a se hrăni (animalele de pradă, nu toate) sau pentru a se apăra. Având în vedere cele două caracteristici aparent contradictorii, ce-l separă pe om de restul animalelor: rațiunea, ca atribut fundamental al ființei umane șiuciderea semenilor, ca o constantă universală a civilizației umane, apare o întrebare tulburătoare:

De ce seucid oamenii între ei?

Fig. 1.
Luptele ritualizate
ale animalelor
aparținând aceleiași
specii nu urmăresc
uciderea adversarului,
ci alungarea sau
supunerea lui

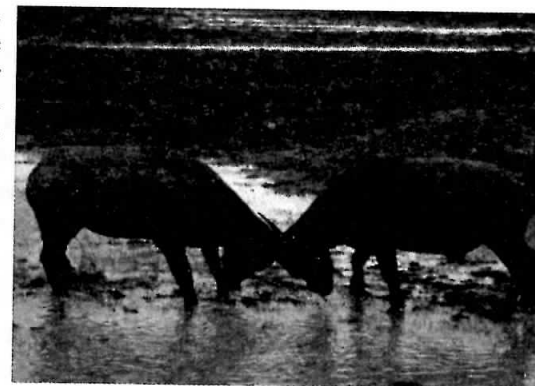

Fig. 2. Oamenii,
singurele ființe înzestrate
cu rațiune, îșiucid chiar
și cei mai neajutorați
semeni cu o ferocitate
nemaîntâlnită la vreo
specie de animale

Membrii al forma-
țiunii paramilitare
germane Einsatzgruppe D
în acțiune la Ivanogorod,
Ucraina, 1942

De-a lungul istoriei, situațiile conflictuale dintre oameni, cu manifestările lor cele mai violente, au constituit, în general, o preocupare a filosofilor, mai ales în discuțiile privind morala și extensia practică a acesteia, etica, ale teologilor ori ale istoricilor. Violența era privită ca un dat al naturii umane și nu era studiată pentru a-i afla cauzele primare, eforturile intelectuale canalizându-se în special către propunerea unor constructe sociale, a unor „contracte sociale“ menite să reglementeze și să asigure funcționarea optimă a societății, să evite confruntările distructive. Abia în ultimele două secole, și cu deosebire în secolul XX, progresul științei, dezvoltarea psihologiei moderne,

a biologiei, a sociologiei, a antropologiei, apariția unor științe noi, de graniță, precum etologia sau psihosociologia, dezvoltarea unor metode de cercetare revoluționare, mergând până la cercetările din domeniul geneticii sau până la investigațiile neinvazive ale creierului, au determinat o schimbare fundamentală în abordarea subiectului: violența nu mai era prezumată, ci a început să fie disecată, analizată, radiografiată, spre a i se afla cauzele intime.

O realitate construită. Studiul agresivității umane nu poate ignora faptul că întreaga perspectivă filosofică asupra înțelegerii realității s-a modificat radical de-a lungul ultimelor două milenii, cel puțin în cultura occidentală. Dacă paradigma *premodernă* presupunea că realitatea există și ea poate fi studiată, iar cea *modernă* introduce factorul subiectivității, presupunând că o imagine cât mai apropiată de realitatea obiectivă poate rezulta din suma mai multor viziuni inevitabil subiective, paradigma *postmodernă* presupune că realitatea așa-zis „obiectivă“ nu există, ci există doar un ocean nesfârșit de imagini rezultate din nenumăratele perspective individuale, subiective asupra a ceea ce s-a convenit a se numi „realitate“. Punctele de convergență ale acestei imensități de imagini individuale formează mulțimea convențiilor, constructelor acceptate de comun acord, din care este alcătuit ansamblul complex numit „realitate“. Altfel spus, realitatea nu există în mod obiectiv, în sensul în care o văd existențialiștii, ci ea este inventată, construită, alcătuită dintr-o uriașă țesătură de convenții între indivizi și grupurile de indivizi. Ceea ce înseamnă că fiecare obiect al realității are un înțeles comun acceptat, dar și un înțeles particular, ascuns, al cărui depozitar este fiecare individ în parte, și numai el. Spre exemplu, toți am convenit ca imaginile noastre subiective, posibil diferite, privind o anumită imensitate să poarte denumirea de „cer“, că „cerul“ are o „culoare“, iar „culoarea“ lui, în general, este „albastră“. Nimeni însă nu știe dacă „albastrul“ văzut de o persoană este același cu „albastrul“ văzut de altă persoană. Și nici nu va putea ști vreodată, pentru că aici cunoașterea umană se confruntă cu înseși limitele condiției umane; cel puțin din perspectiva postmodernă, ea însăși o etapă pe lungul

și mereu surprinzătorul drum al cunoașterii. Nu este însă în intenția acestei lucrări să filosofeze pe marginea limitelor cunoașterii, ci, în cadrul general al acestei realități, fie ea obiectivă sau construită, să apeleze la metodele, teoriile și datele științifice recunoscute pentru a încerca să răspundă întrebării enunțate la începutul acestor rânduri. Paradigma postmodernă a fost evocată ca un motiv suplimentar și determinant pentru temeinicia unui demers multidisciplinar în studiul acestui subiect atât de sensibil, vast și marcat de controversse.

Păcate capitale și fapte glorioase. Revenind la contradicția aparentă între raționalitatea ființei umane și apetența pentru uciderea semenilor, apar alte întrebări incitante: Este rațiunea atributul fundamental al ființei umane? Este violența inevitabilă? Ar putea fi ea și utilă? Cum se explică această diferență dintre om și restul animalelor în ceea ce privește uciderea semenilor? Care sunt motivațiile intime ale uciderii, ale violenței? În ce condiții omul-ființă rațională prin excelență, el însuși un univers miraculos, unic și irepetabil – poate să ia viața unei ființe raționale asemenea lui, adică să suprime, să aneantizeze un alt univers miraculos, unic și irepetabil? Cum pot trăi oamenii cu conștiința faptului că au fost complici, chiar și prin inacțiune, la moartea a milioane de semeni ai lor?

Morala comună consideră omuciderea un păcat capital, un *tabu*, conferindu-i astfel o semnificație negativă. Și totuși în anumite condiții, nu doar uciderea unui individ, ci chiar sau mai ales omuciderea în masă, pe scară largă sunt considerate permise și de multe ori glorificate. Ceea ce ar duce la concluzia că acestui atribut nominal al omului, de a fi sau a nu fi ucigaș, în cazul în care este prezent, i s-ar putea asocia și o încărcătură valorică. Uneori, ucigașul poate fi criminal (în sensul încălcării legii), alteori, erou. Ce anume determină această diferență? Care este criteriul utilizat? Filosofii, istoricii, politologii, sociologii, psihologii, antropologii au încercat să explice marile episoade sângeroase ale umanității precum războaiele, revoluțiile sau regimurile de teroare ca fiind conflicte de interese materiale tangibile (accesul la resurse, dispute teritoriale, lupte pentru putere etc.), conflicte de idei (de natură etnică, religioasă, ideologică),

reacții violente împotriva lipsei accesului la satisfacerea unor nevoi umane fundamentale sau reflectări ale dorinței de putere absolută asupra unor popoare întregi. Din unele perspective, violența poate fi justificată, războiul poate fi acceptat dacă respectă anumite reguli, revoluțiile pot modifica radical criteriile valorice. Conducătorii unor războaie de independență victorioase, considerați criminali de stăpânirea imperială, devin eroii popoarelor eliberate. Sumarizând, iată, omuciderea nu mai este un păcat capital, ci poate fi, în anumite condiții, un fapt justificabil sau chiar o faptă de glorie.

Păpușarii din umbră. O întreagă serie de cărți și studii se referă la un domeniu relativ nou, disecat, analizat, teoretizat, cu precădere începând cu a doua jumătate a secolului trecut, deși rădăcinile sale pot fi identificate la autori de referință cu mult mai mare vechime. Este vorba despre tehnicile de manipulare a minții umane pentru a-l transforma pe omul obișnuit în ucigaș. Experimentele, cercetările, teoriile în domeniu oferă explicații pertinente și tulburătoare ale unor metode și practici cu efecte halucinante și urmări dramatice. Se pot avansa astfel explicații cuprinzătoare la întrebarea fundamentală din debutul acestui studiu. Dar nu suficiente. Pentru că apar alte întrebări: De ce au efect tehnicile de manipulare? Cum reușesc ele să schimbe total modul de a gândi și de a se comporta al unor oameni? De fapt, cum funcționează creierul uman? Mai este rațiunea atributul fundamental al omului? Astfel de întrebări impun inevitabil recursul la psihologie.

Abordări și răspunsuri convergente. O altă perspectivă de abordare este cea bazată pe comparația dintre om și restul animalelor. Revenim la observația comună că, spre deosebire de om, animalele nu seucid în cadrul aceleiași specii decât în cazuri speciale, dar și că nu se sinucid (în sensul în care sinuciderea reprezintă un act de voință, premeditat, implicând rațiunea, conștientizarea fenomenului morții) sau că nuucid din plăcere ori din răzbunare. Apar astfel noi provocări, noi întrebări, cărora încearcă să le răspundă o relativ nouă știință: etologia. Fondatorii ei și cei care au urmat s-au concentrat cu

precădere pe studiul comparativ al agresivității animale și umane, încercând să-i determine natura și formele de manifestare.

Există și perspective de abordare inversă, de la particular la general, plecând de la cazuri de indivizi cu comportament deviant și ajungând, spre exemplu, la teorii psihanaliste de explicare a comportamentului agresiv.

Aceste sumare considerații reflectă probabil în suficientă măsură complexitatea subiectului. Nici una dintre științele amintite – sociologia, psihologia, biologia, antropologia, politologia, etologia, neurologia etc. – nu poate oferi de una singură un răspuns cuprinzător subiectului în cauză, dar fiecare poate contribui consistent, cu clarificări necesare și valoroase, la conturarea acestuia. Se impune de la sine o abordare multidiscplinară, în măsură să evite concluziile false ce s-ar putea datora unor viziuni reduționiste sau lipsei de informații din varii domenii de interes. Chiar și așa, un răspuns cuprinzător și definitiv s-ar putea să nu existe. Deocamdată, cel puțin. Nu neapărat pentru că realitatea în sine s-ar putea să nu existe, ci pentru că progresele uluitoare ale științei în domenii de vârf și de graniță sau chiar în domenii cu totul noi, de neimaginat până nu demult, vor aduce cu siguranță perspective originale și surprinzătoare de studiu. Iată, spre exemplu, identificarea neuronilor-oglină la om, în aprilie 2010, este considerată de autori prestigioși în domeniul științific o descoperire excepțională, asemănătoare cu descoperirea ADN-ului, ceea ce ar conduce la o veritabilă revoluție în domeniile neurologiei, biologiei, psihologiei.

Ceea ce își propune studiul de față este să ofere o *viziune unitară, sintetică asupra naturii intime a agresivității umane și asupra funcțiilor sociale ale acesteia*, să evidențieze *premisele și cauzele comportamentului violent, caracteristice exclusiv speciei umane*. Va fi introdusă și definită noțiunea de „stare ferală”, pentru a fi studiată în contraponderă cu „modelarea culturală”, spre a înțelege mai exact ce este înăscut și ce este dobândit în materie de agresivitate umană, și nu numai. Orice plus de înțelegere este favorabil deschiderii unor noi căi de limitare și prevenire a violenței sub diversele ei forme, a tendințelor și exceselor distructive, tot mai dificil de asociat cu acest miracol al naturii numit OM.